CESARE COLOMBO

»LABINSKA REPUBLIKA« I TALIJANSKI REVOLUCIONARNI POKRET

»Naša je zemlje dobila ratom one granice koje joj je priroda dodijelila... Nova područja sjedinjena s Italijom nameću rješavanje novih problema. Naše slobodarske tradicije moraju obilježiti put rješenjima poštujući autonomiju i lokalne tradicije... Ne smijemo štedjeti nikakav napor, nikakvu žrtvu kako vraćanje tih područja njihovom prirodnom i nacionalnom jedinstvu, poslije neizbježnih kolebanja koje će se javiti u početku, ne bi unazadilo razvoj ili umanjilo blagostanje. U planinskim područjima i na moru svjesni smo da imamo u svim novim građanima suradnike sposobne da unaprijede naciju. Sigurni u našim granicama moramo graditi nove saobraćajnice, a nadasve nove luke, sa širokim razumijevanjem, bez ikakvih isključivosti, čemu se protivi i naš karakter i naši interesi.«

To je jedan odlomak, često citiran od talijanskih ondašnjih rukovodilaca, iz kraljeva govora prilikom svečanog otvaranja XV zasjedanja Parlamenta 1. prosinca 1919. To je dokumenat u kome najviši predstavnik talijanske države, kralj, iznosi bilancu opće situacije i određuje značajne linije državnog programa. Sadržaj je značajan: naročito zbog pretpostavke o »prirodnim granicama«, što je bio rezultat nacionailstičkih domišljanja, jer su nacionalisti, umjesto građanskog revolucionarnog shvaćanja nacionalnosti, poštivali geografsko shvaćanje, takozvanu prirodnu podjelu, (*razmeđe*), kako bi došli do takozvanih strateških granica. Čak se spominje i »povratak majci domovini« onih krajeva koji nikada nisu pripadali talijanskim državama. Preko realističkog priznavanja »novih problema« ubrzo se prešlo, pa je fašistička totalitarna država odricala postojanje tih problema. Najzad je odricala i obavezu — svečanu obavezu izraženu formalno u vrlo značajnom političkom činu koji se obnavljao svakih pet godina, na početku zasjedanja Parlamenta — da će se poštovati autonomije i lokalne tradicije, to jest stečena prava

naroda koji su pripadali austrijskom carstvu, kao i poziv svima na suradnju za opće dobro, za gospodarski i građanski napredak.

Stvarnost je, to svi znamo, bila sasvim drukčija: okupirana područja, a poslije anektirana na osnovi mirovnih ugovora, smatrana su osvojenima, a njihovi građani — ukoliko nisu bili skloni težnjama birokracije, nacionalista, pa fašista, bili su smatrani lošim građanima i lišeni političkih prava.

Pomicanje granica talijanske države, nova anektirana područja, sve je to bilo posljedica nepravednog rata, rata koji je strašno potresao čitavo ustrojstvo Italije. Talijani su u ratu imali preko 600.000 mrtvih, pola milijuna osakaćenih i invalida, više od jednog milijuna ranjenih; kako je to napisao Angelo Tasca[1] »veliki nacionalni ideal nije izdržao taj napor, niti oplemenio te žrtve. 'Sveti egoizam' vlade nije, u osnovi bio ni svet, ni egoističan. Nametnut i vođen kao građanski, rat je iza sebe ostavio žestoke strasti i neugasivu mržnju.«

Pedesetak godina taj nepopularni, nasilni, ugnjetački vid »nepotrebnog pokolja« priznavali su i isticali samo najnapredniji predstavnici talijanskih radnika, a talijanska kultura preko njega je gotovo prelazila. Tek ovih posljednjih godina povjesnici i publicisti načeli su ovu temu. »Na oko pet milijuna i 200 tisuća Talijana koji su služili vojsku od 1915. do 1918. prijavljeno je sudskim vlastima njih 870 tisuća... 470 tisuća zbog izbjegavanja stavnje, a 401 tisuća zbog kažnjivih djela počinjenih u vojsci. Na kraju rata vojnički su sudovi imali 350 tisuća procesa, izrekli su 210 tisuća presuda. U tri i po godine 15% mobiliziranih građana i 6% koji su se odazvali pozivu bili su prijavljeni vojnim sudovima.[2]

Užasi rata koji je nametnula manjina politikanata i intelektualaca nacionalista, vođenih sramotnim interesima, teška cijena uništenih života, upropaštenih porodica, patnje i bijeda, objašnjavaju na koji su način radničke mase, potaknute svijetlim primjerom oktobarske revolucije i političkih nemira koji su potresli čitavu Srednju Evropu, namjeravale dokrajčiti jedan politički i društveni sistem zasnovan na nepravdi i ugnjetavanju.

»U Italiji, odmah poslije rata i dvije slijedeće godine — pisao je Togliatti 1921. — ljudi su imali stvaran dojam da je radnička volja najznačajnija politička snaga, gotovo nepobjediva, sposobna da od svoje strane uobliči nove društvene odnose, da počne stvarati novi svijet. To nije bila iluzija. Bila je stvarnost; jer otkad je stvorena talijanska država, nikada se u njezinom krilu nije našla takva jedna snaga, nezavisna, slobodna da djeluje po svojoj volji, sve svjesnija određenog cilja. Slažemo se da su i revolucionari radnici bili manjina u Italiji 1919. god. i

---

[1] Angelo Tosca, Nascita e avvento del fascismo. Nuova Italia, Firenze 1950. pag. 16.

[2] Enzo Forcella, Alessandro Monticone, Plotone di esecuzione, I processi della prima guerra mondiale — Laterza, Bari, pag. XVI.

1920, ali od te se manjine mogla stvoriti vladajuća klasa, klasa na vlasti, kakvu naša zemlja nikada nije imala ...«[3]

Vrlo visok stupanj snage i borbene sposobnosti kao da je dao nov pravac talijanskom društvu. Ovaj ogroman pomak snaga u korist socijalističkog pokreta potresao je iz temelja čitavo talijansko društvo, ali nije pokazao ni na gospodarskom, ni na političkom području stvarnu snagu sposobnu da pobijedi, snagu koja bi imala jasan plan akcije i koja bi bila kadra da ga ostvari.

Giuliano Procacci u svojoj »Povijesti talijanskog naroda« ističe: »osjećaj da su liberalnoj državi dani bili odbrojani i da je bila u stanju raspadanja bio je sveopći i kada su u studenom 1919. bili raspisani izbori — prvi put u povijesti Italije s proporcionalnim sistemom — jedan dio birača, koji su po tradiciji glasali za kandidate što su pripadali vladajućoj stranci, stranci reda, nije izišao na glasanje, uvjereni da je svaki napor uzaludan, paralizirani strahom od predstojećeg, neizbježivog pada. I zaista, izbori su potvrdili, barem djelomično, taj strah: na izborima je pobijedila Socijalistička stranka sa 1,754.344 glasa i 156 poslanika, a odmah iza nje Pučka stranka, koja je dobila 1,121.658 glasova i više od 100 poslanika, dobivši na taj način priznanje za držanje koje je katolički svijet u cjelini zauzeo spram rata. Da Jug nije još jednom sa svojim klijentima i svojim najuglednijim ljudima sačuvao znatan broj glasova na listama stare vladajuće klase, poraz te klase bio bi katastrofalan ...«[4]

Razdoblje neposredno nakon primirja, krajem 1918. do kraja 1921., bijaše presudno. U tim godinama došle su do izražaja sve protivurječnosti talijanskog društva; borbenost masa, zbunjenost srednjih slojeva, politička slabost buržoazije, njezin kompromis sa centrima najreakcionarnije vlasti. Uvjeti za obaranje buržoaskog oblika vladavine, te izmakla pobjeda radničke klase, posljedica su nedostatka sigurnog iskusnog rukovodstva i nadasve svjesnog zahtjevâ određenog trenutka.

Između 1920. i 1921., kada je pučki pokret dopro do kritične točke razvoja razvivši se odmah nakon primirja mahom spontano, započinje otvoren sukob između onih koji su željeli i onih koji nisu htjeli i nastojali svim sredstvima spriječiti duboku promjenu, u smislu dosljedno demokratskom i socijalističkom, talijanskog društva.

Godine 1919. bila su 1.663 štrajka u industriji i 208 u poljoprivredi. U 1920. bilo ih je 1881 i 189. Broj upisanih članova u socijalističke sekcije popeo se na 216.337, a broj članova sindikata iznosio je preko 2,300.000.

Najznačajniji trenutak u tom razdoblju bilo je zauzimanje metalurških tvornica od strane gotovo pola milijuna radnika u rujnu 1920. »Između srijede 1. rujna i subote 4. rujna metalurški su radnici zauzeli

---

[3] Palmiro Togliatti, La situazione politica italiana a un anno dalla occupazione, nell »Ordine Nuovo«, No 244, 2. settembre 1921. riprodotto nel 1° volume delle opere 1917—1926. Editori riuniti, Roma 1967. pag. 272.

[4] Giuliano Procacci, Storia degli Italiani, Laterza, Bari, vol. 2° pag. 492—493.

tvornice na čitavom poluotoku, osim u Julijskoj Krajini — gdje je bila napeta politička situacija, s prvim sukobima između fašista i socijalista, a u Trstu proglašenja općeg štrajka — i u pokojem malom središtu gdje su radnici odmah dobili zatraženu povišicu«, tako piše Paolo Spriano u svome djelu »Zauzimanje tvornica«.[5]

Ti su događaji, naročito oni u Torinu, isticani s različitih stajališta nebrojeno puta u spomen-spisima glavnih predstavnika talijanske političke borbe, prikazani sa simboličkim napomenama, iskorištavani za ideološke shematizacije, pružali su materijal za oštre polemike u krugu radničkog pokreta i još k tome niz polemičkih argumenata na adresu sindikalnih i političkih rukovodilaca Socijalističke partije. Iskustva što su ih stekli na temelju tih događaja politički napredniji i borbeniji dijelovi torinskog proletarijata dovela su do odluke, sazrele tada u značajnom dijelu socijalističkih boraca toga grada, da se radikalno postupi i prekine sa starom političkom tradicijom Socijalističke partije i stvori nova, prava revolucionarna partija — Komunistička partija.

Najistaknutiji rukovodioci revolucionarnog torinskog pokreta, suprotno široko rasprostranjenom mišljenju — barem do pred nekoliko godina — bili su svjesni da zauzimanje tvornica ne znači početak revolucije. Dovoljno je pročitati što je pisao Gramsci u torinskom izdanju »Avantija«, na kraju uvodnog članka, 2. rujna 1921.:

»Treba reći golu istinu radničkim masama. Ne smiju radnici ni za jedan trenutak misliti da je komunistička revolucija tako laka i glatka, kao što je ulazak u nebranjenu tvornicu. Ti događaji moraju poslužiti komunistima da dobro objasne masama značenje porazne reformističke i anarho,sindikalističke utopije. Što će Parlament radničkoj klasi? Čemu služi zauzimanje tvornica onako kako to misle anarhisti, ako ne postoji i ako nije čvrsto organizirano političko-gospodarsko središte (radnička država) koje povezuje sve tvornice, koje upravu banaka daje u ruke radnicima, koje razbija sabotažu i kontrarevoluciju ili izravnim tjelesnim sankcijama ili ograničenjem životnih namirnica? Kako radnici mogu biti u isto vrijeme u tvornici i na ulici da brane svoje tekovine ako jedna državna organizacija ne disciplinira oružanu silu vjernu i dobro spremnu za svaku slučajnost i potrebu? Zauzimanje tvornica od strane radničkih masa nužan je trenutak u revolucionarnom razvoju i u klasnoj borbi; ali treba točno utvrditi njihovo značenje i važnost i odatle izvući sve potrebne elemente za političko uzdizanje masa i jačanje revolucionarnog duha.«

Što se tiče Togliattija, on je 1951. ustvrdio »da je pokret dostigao najviši domet u proljeće 1920. za generalnog štrajka u Torinu, u Pijemontu, koji se imao ostvariti u čitavoj Italiji... Kada je počelo zauzimanje tvornica — nastavlja on — ne samo što su se već pokazali znaci umora, nego su grupe radnika i socijalista već shvatile da čitavom po-

[5] Paolo Spriano, L'occupazione delle fabbriche — settembre 1920. Einaudi, Torino 1964. pag. 60.

kretu nedostaje rukovodstvo sposobno da ga dovede do pobjede bilo na gospodarskom bilo na političkom području.«[6]

Milica Kacin-Wohinz točno primjećuje u kratkom članku objavljenom u izvanrednom broju »Pontea«, koji nosi naslov »Velika nada«, a posvećen je zauzimanju tvornica, da je Julijska Krajina bila »iznimka«. Iznimka, jer su onda, kao i slijedećih godina, pokrajina, a posebno Istra i anektirana područja sa slavenskim življem, činile »posebno tijelo« u okviru zemlje s osebujnim političkim tradicijama, stranim talijanskoj državi, kojim su »tijelom« upravljale lokalne i centralne vlasti čvrstom rukom, što joj je obilježje davala već od početka vojnička okupacija s krutim vojničkim načinom.

Situacija u Julijskoj Krajini ne može se uspoređivati sa situacijom u ostalim dijelovima talijanske države, kako je to točno napisao Ivan Regent u jednoj anonimnoj knjižici koju je objavilo izdavačko poduzeće Talijanske komunističke partije 1929, u prvoj knjižici iz serije »Fascismo e lotta di classe«: »Prije fašističkog nasilja čitavo pučanstvo, a posebno slovensko i hrvatsko, osjetilo je oštrinu vojničke okupacije... Povijest tih deset godina okupacije Julijske Krajine od strane talijanske, povijest je čitavog niza neopisivih nasilja legalnih i ilegalnih...[8]

Slučajevi otpora pretvorili su se u ustaničke pokrete u velikom broju mjesta u Istri. »Republika Labinska« jedan je od posljednjih slučajeva pobune, koji su se dogodili prije preuzimanja vlasti od strane fašista u cijeloj Italiji, i to protiv podvrgavanja i potlačivanja društvenog i nacionalnog, koje nije moglo biti prihvaćeno od proleterske grupe bogate revolucionarnim tradicijama.

Zauzimanje rudnika dogodilo se u vremenu kada je u Italiji pokret revolucionarni bio u opadanju; otpor je potrajao mjesec dana i bio ugušen pravim vojnim pohodom.

Ponašanje vlasti, s gledišta represivnog, nije se razlikovalo od stava kakav su vlasti imale već u početku prema narodu, radnicima i njihovim organizacijama, a osobito prema revolucionarnom pokretu »novih provincija«. Izvještaj Civilnog komesara iz Pazina od 16. ožujka 1921. ističe vrlo ozbiljne političke aspekte u vezi sa zauzimanjem tvornica, koji se pokret dogodio nekoliko mjeseci prije u velikom dijelu starih provincija: »ekonomski zahtjevi (labinskog pokreta) ... imaju važnost koja prelazi granice običnih radničkih zahtjeva i mogu se svrstati u red zahtjeva za neposrednim upravljanjem, koji su zahtjevi bili nedavno izneseni u Kraljevini od strane radnika industrijskih tvornica, i završili zauzimanje tvornica.«[9]

---

[6] Quaderno di Rinascita dedicato a »Trenta anni di vita e di lotte di PCJ«, gennaio 1951. pag. 26—27.

[7] Milica Kacin-Wohinz, L'eccezione della Venezia Giulia, Il Ponte, 31. X 1970. pag. 1439—1441.

[8] »La Venezia Giulia durante l'occupazione e l'annessione italiana e sotto il terrore e le violenze del regime fascista«. Edizioni italiane di coltura sociale, Parigi 1930, pag. 24.

[9] Bressan-Giuricin, Fratelli nel sangue, Fiume, 1964, pag. 39.

Unatoč ovoj formalnoj vezi i analogiji sa nedavnim proleterskim veličanstvenim pobunama talijanske radničke klase, »Labinska Republika« ostala je nezapažena, pa je talijanska proleterska štampa gotovo nije ni spomenula.

Tome ima niz razloga koji su u vezi ne samo s time što je Istra bila izvan talijanskog poluotoka, nego i s time što su nedostajala obavještenja, a i izravne veze s »novim pokrajinama«. Treba imati u vidu da je jedini koji je mogao dati vjerodostojne podatke talijanskim revolucionarnim krugovima o situaciji u Julijskoj Krajini »Il Lavoratore« iz Trsta bio potpuno uništen 9. veljače 1921. poslije prvog fašističkog napada u jesen 1920. god. O tome piše Vittorio Vidali u jednom nedavno objavljenom članku u časopisu »Rinascita«: »Bila je to operacija brižljivo pripremljena u vladinoj palači. Bitka je bila oštra jer su se napadači našli pred organiziranim braniteljima pred zgradom i u zgradi. Fašisti su se već u početku povukli i prepustili daljnju borbu policijskim snagama koje su opsjele zgradu, pozvale na predaju branitelje i nakon što su zauzele zgradu, pohapsile i do krvi izudarale branitelje, pustile su fašiste u zgradu da je unište i zapale. Štampa je pozdravila »osvajanje tvrđave«, kako je to učinila i nakon barikada u San Giacomu, kada je intervenirala brigada Sassari artiljerijom i glavnim štabom koji je nosio vojničke topografske karte da bi »osvojio« San Giacomo.«[10]

Tako se može protumačiti što su listovi »Ordine Nuovo« i »Avanti«, koji su svaki dan u svojim kronikama izvještavali o fašističkom teroru i sukrivnji javne vlasti povezane s podvizima skvadrista, objavili u svom broju od 10. travnja 1921, u vezi sa zauzimanjem rudnika i proglašenjem »Labinske Republike«, samo službeni izvještaj iz Pule tadašnje talijanske službene agencije »Stefani«, u kome se, naravno, iznosi mišljenje vlasti o događajima.

»Ordine Nuovo« donosi: »Štrajk labinskih rudara (vojska zauzela rudnike), sukob, dvojica mrtvih«, a »Avanti« objavljuje naslov: »Iz oslobođenih krajeva — još jedno krvoproliće u Istri«.

I »kaznena ekspedicija« u Krnicu i druga mjesta u blizini Vodnjana bila je spomenuta u »Ordine Nuovo« sve prema podacima Agencije Stefani.

Bez sumnje je tome bio razlog nedostatak podataka, ali treba imati u vidu da je list »Ordine Nuovo«, iako je bio jedini komunistički list, izlazio u Torinu i nosio torinski pečat, pa su važniji nacionalni i internacionalni događaji privlačili pažnju naprednijih proleterskih masa: događaji u Njemačkoj u vezi s pobunom u Mansfeldu i u Leuna Werke,* štrajkovi rudara u Engleskoj, vojničko zaposjedanje tvornice FIAT u Torinu (čemu je »Ordine Nuovo« posvetio vanredno izdanje), pobuna u

---

[10] Vittorio Vidali, Una falange di acciaio — Rinascita, Roma, IV° 5, 29. T 1971.

* U talijanskom tekstu Mansfield. S obzirom na događaje u Njemačkoj to bi se moralo odnositi na gradić Mansfeld, rudarsko središte, a Leuna Werke na kemijske tvornice u gradu Leuna, također u Njemačkoj, danas u DR Njemačkoj (op. pr.)

Kronstadtu (koja se dogodila u vrijeme »Labinske Republike«, pa X kongres ruske Komunističke partije (početak 16. ožujka), te raspuštanje Narodne skupštine, kao i događaji u Rijeci u vezi s prepadom D'Annuzijevim u rujnu prošle godine, što je davalo povoda nacionalističkom uzbuđenju u cijeloj Italiji.

U »Ordine Nuovo« od 30. travnja 1921. god. objavio je jedan članak Ottavio Pastore, koji je kasnije bio jedan od urednika tršćanskog obnovljenog lista »Lavoratore« i sve do svoje smrti pisac članaka u »Unità«. Članak je pisan u Rijeci, a naslov mu je »Izbor za Riječku konstituantu«, u kome članku izriče svoj sud o talijanskoj politici u Julijskoj Krajini »...idiotskoj, a nadasve sa stajališta nacionalnog. Dana je puna sloboda fašistima koji su većim dijelom došli iz Italije, pa su gotovo uspjeli uništiti radničke organizacije i time suprotstaviti čitav talijanski i slavenski proletarijat novom režimu, uspjeli su uništiti Narodni dom i time izazvati negodovanje i nacionalizam slavenskog življa, te uznemiriti stalnim provokacijama i samovoljom i najmirnije nepismeno seljačko stanovništvo Istre i Gorice, koje je postalo nacionalističko, mada to nije željelo. Nedavni događaji u Labinu, gdje je štrajk rudara, da bi ga se lakše ugušilo, prikazan kao hrvatska pobuna, pa pobuna u Krnici koju su izazvali fašistički upadi, dovoljni su znaci da bi se utvrdilo raspoloženje pučanstva oslobođenih krajeva!!...«

Ova kratka napomena u članku koji se bavi riječkim problemima bila je sve što se pisalo o »Labinskoj Republici« u ondašnjoj proleterskoj štampi.

U časopisu Giacinta Menottija Serratija »Comunismo«, u kome je bio objavljen izvještaj Ivana Regenta i Tuntara Direkciji Talijanske socijalističke partije »O političkom, društvenom i nacionalnom stanju u Julijskoj Krajini« (br. 7, 1. siječnaj 1920) i u kome ima članaka o Jugoslaviji, vijesti o izborima u Hrvatskoj (br. 14, travanj 1920), o štrajku željezničara u Jugoslaviji (br. 18, 15. lipnja 1920), o kongresu jugoslavenske Komunističke partije u Vukovaru (br. 21, 1. kolovoza 1920), nema nikakva spomena o Julijskoj Krajini u svim brojevima koji su objavljeni god. 1921.

Značajnijom nam se čini šutnja o Labinu u vrlo bogatoj kronologiji proleterskih borba objavljenoj u »Almanacco socialista« za god. 1922, koji je tiskan krajem 1921. i u kome su iznesene političke i sindikalne borbe u Italiji i inozemstvu. Ova šutnja nije samo karakteristična za talijansku štampu. U jednom časopisu, polumjesečniku, koji je izlazio u Beču »Komunismus«, s podnaslovom »Časopis komunističke internacionale za južnoevropske zemlje«, objavljeni su razni članci o Italiji u kojima se uopće ne spominju problemi Julijske Krajine; primjedba nam se čini opravdanom ako se misli na okolnosti da je te članke o Italiji pisao Guido Zamis, koji je poznat po svojim prijevodima Gramscijevih djela na njemački, s kojim je surađivao od 1923—24. godine; Zamis je bio rođen u Hercegnovom u Boki Kotorskoj. Poznavao je savršeno ne samo hrvatski nego je bio dobro upoznat i s problemima jadranskim.

Revolucionarna štampa onoga vremena gotovo nije ni zapazila »Labinsku Republiku«, a kasnije je spomenuta u raspravama i člancima talijanskih komunista u godinama prije fašističkog pada. I poslije rata nije dobila zasluženo mjesto u brojnim napisima koji nas podsjećaju na početak uspostavljanja fašizma u talijanskoj državi.

Možda postoji jedna iznimka u memoarima jednog od glavnih predstavnika »Republike«, Giovannija Tonettija, koji su privatno objavljeni (pa ih štampa nije ni spominjala) nekoliko sedmica prije njegove smrti, godine 1970.[11] Na tri stranice spominje svoju prisutnost među rudarima, od »početka do kraja borbe«, svoju ulogu kao delegata u pregovorima s predstavnicima vlade; te uspješan bijeg u Hrvatsku, pošto je izdajstvo jedne male grupe rudara, nedavno doseljenih iz Sicilije, onemogućilo daljnji otpor. Sjećanja Giovannija Tonettija, koji je poslije 1945. postao socijalistički pa komunistički poslanik, ne pružaju nikakav značajniji podatak što ga ne bismo mogli naći u djelu Bressana i Giuricina »Fratelli nel Sangue«, osim jedne pojedinosti: Tonetti nije bio rudar, već odvjetak bogate i utjecajne porodice koja je, između ostalog, imala velike posjede u Istri, a »zauzeti rudnici od strane radnika bili su u blizini velikog imanja njegove porodice«, gdje je boravio jedan njegov prastric, kojega je bio nasljednik (str. 11). Podaci koji nemaju neko povijesno značenje, ali, ako ništa drugo, potvrđuju da se politički događaji, a općenito oni ljudski, ne pridržavaju kadšto općeprihvaćenih shema.

Najprikladniji zaključak u vezi s ovim kratkim napomenama o »Labinskoj Republici« i revolucionarnom talijanskom pokretu smatram da se nalazi u objavljenom dokumentu CK KP Italije, koji je objavljen, godinu dana nakon zauzimanja tvornica, u »Ordine Nuovo« 2. rujna 1921.:

»... Ne može se izbrisati iz duše proletarijata sjećanje da je on onda bio gospodar industrijske proizvodnje. Radnička klasa, koja je u ljudskoj povijesti uvijek bila gnojivo civilizacije, koja nikad nije imala u svojoj ruci vlast i upravljanje, koja je uvijek bila sredstvo a ne cilj, koja u kasarni, u tvornici, u naciji predstavlja pasivnu masu kojom rukuju druge klase i iskorišćavaju za svoje svrhe... ta je radnička klasa prvi put u vlastitu korist upravljala proizvodnjom ekonomskih dobara i pokazala da je sposobna da sama sobom upravlja zavodeći svoj red. To se iskustvo ne može zaboraviti i sjećanje na to održat će živom nadu i volju za djelovanjem i ponovnom borbom.«

S talijanskog preveo: Berislav Lukić

---

[11] Giovanni Tonetti, Un patrizio revoluzionario, Venezia 1970, pag. 11—13.